

”שירי דוד” החיצוניים

דוד פלוסר ושמואל ספראי

יהיה זה בוודאי מעשה נכון לזכרו של חברנו, אם נפרסם כאן שני דפים, כתובים משני צדיהם, שנותרו בגניזה של קאהיר מ”שירי דוד” החיצוניים. וכפי שנראה, מסתבר שהנם שריד של ספר חיצוני רב הכמות, שנתחבר בימי בית שני, ושהגיע מקומראן לגניזה של קאהיר באותם צינורות כמו ספר ברית דמשק וצוואת לוי הארמית, אשר שרידיהן נמצאו גם בקומראן.

לטבע הטכסט הפנו את תשומת לבנו אנשי המחלקה לצילומי כתבי־יד של האוניברסיטה העברית כאשר התצלום הגיע לידיהם, וזכותו של א. א. אורבך היא שמצא כי הטכסט עצמו פורסם זה מזמן. הוא נתפרסם כבר ב”הגורן”, ספר שלישי, ברדיטשוב, תרס”ב, עמ’ 82–85 על ידי א. א. הרכבי אשר מצא אותם ”שני דפי קלף מחוברים, המכילים את התפילות והתהילות האלה מאת איש שחשב את עצמו לנביא ולמשיח, כנראה”, ומקומם באוסף אנטוֹנִין של הגניזה, הנמצא בלנינגראד. אנחנו השתמשנו הן בתצלום העמודים והן בתעתיקו של הרכבי והנה לשונו של שריד ופליט זה:

א) גלוי לפניך צדיק ורשע	ולא תבקיש עליהם עידי אדם:
דין דורות ושופט בצדק	יודיע בדרכי כל חי:
חפצת בצדק ומאסת בעוול*	ולא יתיצבו הוללים לנגד כבודך:
והבדלתה עולם בין חושך לאור	ובין טמא לטהור ובין צדק לשקר:
5 זריתה מעמך כל בני זרים	וטהרת צאנך מן חיה טמאה:
חוכמת עוזך נתתה לעבדך	כי מיבין ככולם כחפצי רצונך:
טעתה צדקות בארץ אמת	ומשפט הרביתה בעולמים:
ילמדו שיר כל עובדי שמך	אשר יאמינו בדברי עבדך:
כנגד כל הארץ ירבו צדקתם	ופועלי טובתם אשר אהבו בלבבם:
10 כוננת דרכם אל מצותך	וישרתה כוחם בכל מעשי פלאך:
לעולם לעולם יעבדו את שמך	ולנצח נצחים ירוממו את שמך:
מי כמעשיך ומי כפועליך	ומי ידמה לך על רב כל מעשיך:

- מחלת וסלחת את כל חטאתינו
 ניבאת ברוחך על פי עבדך
 15 נשבעת מראש לדויד עבדך
 סמכת זרועו בקדושתך
 עמוד עולם שמתה את שמו
 פינה ממואסה אשר מאסו הבונים
 פאר ועטרת הינחלתו ברינה
 20 צדק ומשפט הרבטה בימיו
 צהלו לפניך כל בחירי צדק
 קדשת על פיו את שם הגדול
 רוב כל מלאכים עשית גדולתו
 שברת לפניו כל מלכי מדין
 25 תמכת ימינו על חרכו
 לא ימוט רגלו כי בטח בשמך
 אשרי הגבר אשר יבטח בדברך
 (ב) כך בטחה נפשי חונני וענני:
 אלהי הרחמן רחים עלינו:
 ברוך שם כבודו לעולם ועד:
- וכפרת באהבה על כל פשעינו:
 כי קרבת * קץ ועוד לא תאחר:
 ומשחת ברחמך את שורש ישי:
 כי היכין שבחך עד אפסי ארץ:
 וגודר פרץ ובונה חורבות:
 העלית * לראש מעל כל האומים *:
 והוד כל הגוים קראת את שמו:
 ושלום וברכות עד בלי מספר:
 כי ישמחו בא [רץ ח] מדה:
 ושירות עוון יספר כל היום:
 ומלך כל האומים נתתו לנצח:
 וטבעת במצולות כל שונאי נפשו:
 וחזקת זרועו על כל גבורי קידר:
 ולא יכשל כחו כי עזרתו באהבה:
 כי לעולם לעולם לא נכלמו פניו:
 ברוך אתה יהוה אל עונה לעבדו
 בכל עת קוראיו:
 ברוך שם כבוד מלכותו לעולם
 ועד:
 ברוך יהוה אלהי ישראל מן העולם
 ועד העולם

ואמר כל העם אמן: בחודש אייר בשנים בחודש ראיתי במראה וכל נבואיו
 והתפללתי לפני יהוה ואמרתי:

- 5 יהי רחמך יהוה אלהינו על צאן ההריגה
 אשר הרגוה רועים ולא חמלו
 עליהם:
 חבוש ברחמך עצמות דכות
 כי לטוב העולם העמדנתי לפניך
 כל האומים יספרו כבודך
 10 יקבצו סגתים וכל מלכי ארץ
 לראות את גבורות ימינך
 וידעו כולם את גבורתך
 ישמח צדיק כי יראה זאת
 ויגיל לפניך
- ורפא באהבה את שברי נחלתך:
 ולאור הגוים נתתני בעווןך:
 כי יראו צדקתך על יד נאמנך:
 רוזני תבל ומושלי אדם:
 ולהבין את סוד * דברי קודשך:
 כי ידך יהוה עשה כל אלה:
 בשירות והודאות:

- ילמדו ממני כל יושבי תבל
וישבו אל דרכך ויעבדוך
באימונה:
- 15 ויקדמו פניך בתודה
יגדלו כבודך בתוך מחננתם
יבושו כל עובדי סמל
לא יעבדו עוד את אלילים
והאלילים כליל יחלופו
ותתגדל ותתקדש מפי כל מעשך
- 20 כי עבדך יספר בנפלאותך
כי אין לי שמחת כל דבר
אל תסתיר ממני ברחמך הרבים
כי אהבתי מעון • ביתך
טוב לי תורת פיך
- 25 טוב לי קדוש דברך
טוב לי מצוות רצונך
- (ג) אשרי שימצא כבוד בחפצי רצונך
וזה חפצי על כל בקשותי
ואהליך בצדקתך בלא עון וארדוף •
- אל תמנע ממני את שאלתי
אעמוד בהם עד עולם
- 5 ברוך אל עושה זאת
ברוך אשר בחר בעבדו
ברוך שם כבוד מלכותו לעולם:
ברוך יהוה אלהי ישראל מן העולם ועד
העולם
- 10 בשלשה בחדש אייר ראיתי במראה וכל
נבואיו
והתפללתי לפני יהוה ואמרתי:
ברוך מוריש ומעשיר
מהקים מעפר דל
ויגדל כסאו מעל כל השרים
- 15 ויתן לו כל חמדת מלכים
בנות מלכים לכבודו
- בזמירות ובשירות והודאות:
וידעו כי אתה יהוה בראתם:
כי יחכמו בפסיליהם:
ולא ישתחוו לעד למעשה ידיהם:
מחמדיהם יאבדו לנצח:
מעתי ועד עולם:
כאשר כוחו ורוחו דבריו:
כי אם דבריך ומראה כבודך:
ואל תמיתני בעבור אהבתם:
מכל היכלי מלכים:
מאלף אלפים ככרי זהב:
מכל כלי חמדה:
מכל אבנים טובות ומרגליות חפצי
מלכים:
ובעבורך אני כן אשאל מפניך:
כי אהיה לפניך תמיד:
באמיתך כל יום כאשר יושר
בעיניך:
ועשה בקשתי כחפצי רצונך:
לדעת כל נתיבי צדקך:
ברוך פועל את כל אלה:
וימלא אותי כל משאלות לבי:
ברוך שם כבודו לעולם ועד:
ואמר כל העם אמן:
ומבורך משפיל ומרים:
ומאשפות הירים עני:
ויגביר כוחו על כל מושלים:
וחיל גוים ואוצרות מלכים:
ובנות ירושלם לתפארת מלכותו:

ולפניו ישתחוו כל תקומי הארץ:	אשריו יאמרו כל העולמים
ולא יטעו עוד בהבל ומשגה:	ויבטחו ביהוה כי הגדיל לעשות
מגדולי אדם ועד קטני אינוש:	כי כולם ידעו את יהוה
אחד משפיל ואחד מירים:	כי יהוה שופט בכל העולם
ולאבינוי אדם ירש נחלה:	לאשר ירצה יתן
ורוח כל בשר אליו ישתחוו:	כי בידו נפש כל חי
שיחו כל נפלאותיו:	שירו לו זמרו לו
כי לו נאה תפארת ועוז:	שירו לשמו בכל עת
ומיד כל מרעים רוח חסידו:	אשר היציל מצרה את נפש אוהבו
ובדברי קודשו ובכל דרכי חיים:	כי בטח בשמו ובכבוד מראה
ולנצח נצחים נגיד גבורתו:	לעד נעבוד את שמו
וחובש את עצם דכים:	כי הוא רופא לנשברי לב
וזיע ורתת למבטחות גדולות:	והוא הפך דוויה לשמחה
תבל וכל יושבי בה:	כי לו ארץ ומלאה
הוד והדר וכבוד מלכותו:	כי מלפניו צוה על עבדו
ושלח הרופא ורפא בשרם:	אשר חפץ בטוב עמו
ומצות דברו על ידי נאמנו:	והכביד תורתו על פי עבדו
ורב קדושתו עד בלי מספר:	הירבה בלבו חכמה וכינה
אשר לא שכח צעקת איביון:	מי דומה לו ומי כמותו
וגם אנכי כי זכרתי גבורות ועוז	וזכר ברחמי עני ודל
ממשלתו ותפארת עוזו:	
ואברך את זכרו על כל מעשיו:	לילה ויום אעמוד לפניו
תתקדש ותתפאר מושיל בכל	תתברך ותתרום אדון כל הדורות
מעשיו:	
שופט צדק ודיין אמת:	תתיחד מלכי מפי כל משרתך
אל נא זוכר ברחמי את ברית עבדו	ברוך אתה יהוה
לנצח:	
ברוך שם כבודו לעולם ועד:	ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד:

ברוך יהוה אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ואמר כל העם אמן:
בארבעה בחודש אייר ראיתי ברוח במראה הקודש וכל נבואיו והתפללתי לפני
יהוה ואמרתי:

ברוך כי שבר רשעים
ודעתו וחכמתו בכל לבי
והעמיד קרן צדיקים
כי אתה הוא שופט הצדק:

20	ולא יצא מלפניך משפט שקר	כי אם אמת ואמונה:
	תתן לאדם כדרכיו	וכפרי מעלליו תשיב לו:
	אין כחש בכל מעשיך	ואין כזב בכל דבריך:
	כל פועלך תמים יחד	ועול כל ימצא במעשך:
	כנהר שוטף הירביתה משפטך	וכורע מבורך הצמחתה צדקתך:
25	אשרי יזכה בקדושתך	יספר כבודך בכל יום:
	עזרתי מלפני כבודך	לאוכל לנצח לעמוד ברצונך
	כי ת[מולו] היום	אשרי שומרי פקודיך:

כאן מסתיים העמוד הרביעי של הטכסט, ויותר לא נשתמר. מי הוא המדבר האמיתי או המדומה של אותם מזמורים, או – כדברי הרכבי – הנביא והמשיח הזה? המשורר מדבר כאדם החי בימי הבית, וקשור אל בית־המקדש בכל נימי נפשו; הוא אומר: "כי אהבתי מעון ביתך מכל היכלי מלכים". והמדבר הוא אף נביא ש'אין לו שמחת עולם כי אם דבריך ומראה כבודך". את מזמוריו לכל יום הוא כותב לאחר שראה "במראה וכל נבואיו", ואז הוא מתפלל ואומר את השיר הבא, ולפני המזמור האחרון ששרד הוא מגדיר ביתר דיוק ואומר: "בארבעה בחודש אייר ראיתי ברוח במראה הקודש וכל נבואיו והתפללתי לפני ה' ואמרתי". מכאן ששיריו הם, כביכול, תוצאה של מראה ברוח הקודש. ברם, המשורר אינו מתימר רק להיות נביא מימי הבית, אלא הוא אף מלך ישראל. ה' הגדיל "כסאו מעל כל השרים, ויגביר כוחו על כל מושלים, ויתן לו כל חמדת מלכים וחיל גוים ואוצרות מלכים, בנות מלכים לכבודו ובנות ירושלם לתפארת מלכותו". אם כן, מחבר המזמורים מדמה לעצמו שהוא מלך ונביא קדמון בישראל, החי בצלו של בית המקדש. מלבד זאת הוא כותב בסגנון מזמורי תהילים, ואין לנו אלא להניח שלפנינו שריד מחיבור פסבדו־אפיגרפי של מזמורים המיוחסים לדוד המלך עצמו. ועוד נוכל לבסס הנחה זו ביסוס נוסף: רצונו של המחבר לכתוב בשם אישיות מקראית בולט גם בכך שהוא כותב את השם המפורש באותיותיו, דבר שנשמר בנאמנות על־ידי המעתיק של כתב־היד שבגניזה, אשר עמד, כנראה, על אופיו המיוחד של הספר שהעתיק². מוכן מאליו שהמחבר היה שותף לדעה המקובלת שמזמורי תהילים שבמקרא נתחברו כולם – או רובם המכריע – על־ידי דוד עצמו, ולכן אין קושי בכך שהסופר, הכותב בשם דוד, ידבר על ההיכל כאילו הוא קיים כבר בימי דוד וכי ידבר על דוד גם בגוף שלישי: "נשבעת מראש לדוד עבדך..." הרי שתי התופעות הללו קיימות גם בתהילים שבמקרא³. אם כן, כאשר נעמוד על תדמיתו של דוד במזמורים שלנו, נוכל להיעזר הן במה שאומר המשורר, כביכול, על עצמו והן במה שנאמר שם על דוד בגוף שלישי, ועוד נראה שכל הדברים נאמרו מהיבט אחד ויוצרים תמונה שלמה ומאלפת.

ברם, לפני שנשוב לנושא זה, עלינו לשאול את השאלה מתי נתחבר אוסף שירי דוד שלפנינו. כבר אמרנו שבגניזה של קאהיר נמצאים העתקים של חיבורים שמוצאם מקומראן. ובאמת הגיעו אלינו ידיעות על גילוי כתב־יד עבריים על־ידי יהודים מימי הביניים, ובהם חשובה לענייננו, הידיעה הנמצאת באגרת סורית שכתב, בשנת 800 לספירה בערך, ראש הכנסייה הנסטוריאנית אשר בסלאוקיה, ושמו טימותיאוס³. הלה מספר ששמע מיהודים נאמנים אשר עמדו לעבור לנצרות שזה עשר שנים שנתגלו במערה אחת בקרבת יריחו ספרי תנ"ך וספרים אחרים, הכתובים בכתב עברי. ואלה הגיעו לידי יהודי ירושלים. והיהודי אמר לטימותיאוס: "בין הספרים הללו מצאנו יותר ממאתים מזמורי דוד". נבצר מאתנו, כמובן, לעמוד על טיב המציאה הזאת, אך לפחות ניתן לשער שהספרים בכתב עברי שנמצאו אז על־ידי יריחו הם הספרים אשר העתקים מהם הגיעו מיהודי ירושלים לקאהיר, וכך, אם כן, הגיעו חיבורים מקומראן לבסוף לגניזה המפורסמת. מעניין במיוחד שהיהודי סיפר לטימותיאוס על יותר ממאתים מזמורי תהילים שנמצאו במערה על־ידי יריחו, אך אין שום ביטחון שמדובר דווקא בחיבור אשר שרידו אנו מפרסמים עתה. ידוע שבמערות קומראן היו תהילים חיצוניים אחרים המיוחסים לדוד המלך. מגילת התהילים מקומראן שפורסמה על־ידי סנדרס⁴ כוללת, מלבד מזמורי תהילים שבתנ"ך, גם מזמורי דוד חיצוניים. אם כן, גם על כאלה שמרו האיסיים בספרייתם. במידה שעלה בידנו לבדוק זאת, הרי שבין שרידי ספריית קומראן שנשתמרו, אין שום שריד מן החיבור שלנו. אם מוצאם של שירי דוד שלנו באמת מקומראן, הרי יכול להיות שלא נשתמרו, אך יכול גם להיות שהוצאו משם כבר קודם בשלמותם והגיעו לידי היהודים בימי הביניים. דבר זה מסביר מדוע לא נמצאו גם בקומראן, כי הרי בשעה שנמצאו המגילות, החיבור כבר לא היה שם.

בתוך אותה מגילה מקומראן נשתמרה רשימה של חיבורי דוד⁵, הנראית לכאורה דמיונית לגמרי. לפי רשימה זו חיבר דוד בסך הכול "ארבעת אלפים וחמישים" שירים! והנה, לפעמים מתברר שאין לדחות דחיה מוחלטת אפילו ידיעה דמיונית: וכך, אמנם, קרה במקרה שלפנינו. קשה להניח שיכלה לקום אי־פעם קבוצת־עבודה גדולה מאוד, שהיתה מסוגלת לבצע משימה כה עצומה בשמו של דוד נעים זמירות ישראל. אך מתברר שלפחות חלק מתכנית זו בוצע למעשה. בתוך הרשימה שבמגילת מדבר יהודה כתוב כי דוד חיבר, בין השאר, "שיר לשורר לפני המזבח על עולת התמיד לכול יום ויום, לכול ימי השנה, ארבעה וששים ושלוש מאות". והנה בשני הדפים מגניזת קאהיר שלפנינו נמצאים שירי דוד שנתחברו בשביל ראש חודש אייר, בשביל שניים, שלושה וארבעה בו. ידיעה זו שבמגילה ממערות ים המלח משלימה איפוא את מה שניתן ללמוד מן הטכסט ששרד בגניזה של קאהיר על־סמך ניתוח פנימי, ועובדה זו

מכריעה, לדעתנו, לטובת קדמותם של "שירי דוד" שלפנינו. רק אם נמצא שקיימות עובדות אחרות בתוך "שירי דוד", המבטלות לחלוטין כל אפשרות ששירי דוד נתחברו בפני הבית, נוכל לומר שהידיעה שבמגילה משלימה רק במקרה את מה שכתוב בשני הדפים מן הגניזה. אם, לעומת זאת, דברי המגילה הם באמת עדות לקיום שירי דוד בזמן כתיבתה, אז ברי ש"שירי דוד" שלנו נתחברו לפני ימי סופר המגילה אשר כתב אותה, לדעת המוציא לאור, במחצית הראשונה של המאה הראשונה לספירה. ואם "שירי דוד" שלנו זהים עם החיבור הנזכר במגילה, הרי הם נתחברו בתוך אותו הזרם הרחב שמתוכו התגבשה כת מדבר יהודה, הם האיסיים. על השתייכות לזרם זה מצביע בכירור מספר השירים לכל יום אשר, לפי המגילה, חיבר דוד, והוא "ארבעה וששים ושלוש מאות", וזה מספר ימי השנה לפי אותו הלוח, האופייני הן לאיסיים והן לספר היובלים וספר חנוך האתיופי, ספרים שנתחברו באותו הזרם שבתוכו קמה כת מדבר יהודה.⁶ כאמור, בגניזה של קאהיר נשתמרו רק שני דפים מן החיבור. אם בוצעה התכנית של חיבורי דוד הכלולה ברשימה שבמגילה באופן חלקי, דהיינו, שנתחברו אותם ארבעה וששים ושלוש מאות שירים ליום יום,⁷ איננו יכולים להיות בטוחים שכל החיבור הגיע לידי יהודי ימי הביניים, ומכאן שכל החיבור היה בנמצא באותו העותק שממנו שרדו שני הדפים, אך הרהורים אלה אינם מעלים ואינם מורידים דבר לגבי עיקר העניין אשר בו אנחנו דנים.

מאלפת לא רק העובדה שברשימת חיבורי דוד שבמגילת המזמורים נזכר, כנראה, החיבור שלנו; אלא חשוב גם מה שנאמר שם על ההשראה האלוהית שמתוכה חיבר דוד את שיריו. הרשימה פותחת במלים: "ויהי דויד בן ישי חכם ואור כאור השמש", וב"שירי דוד" (ב 8) נאמר: "ולאור הגוים נתתני בעוֹך" (על סמך ישעיה מב 6, מט 6), ולהלן נאמר ברשימה על דוד: "ויתן לו יהוה רוח נבונה ואורה", ובסוף הרשימה בא המשפט המכריע: "כול אלה דבר (דוד) בנבואה אשר נתן לו מלפני עליון". דוד איפוא חיבר את שיריו מתוך רוח נבואה אשר ניתנה לו על-ידי ה'. וכך כתוב במפורש גם בתוך שני הדפים שלפנינו בכל פתיחה ופתיחה לכל שיר ושיר: לפני שדוד כתב את שירו, הוא זוכה באותו מעמד לראות "במראה וכל נבואיו" או אפילו הוא רואה "ברוח במראה הקודש וכל נבואיו" וכן אומר המשורר על עצמו (ב 22): "כי אין לי שמחת כל דבר כי אם דבריך ומראה כבודך". הלשון "מראה כבודך" לקוחה משמות כד 17 על מעמד הר סיני, ובאותו ההקשר נאמר באחת המגילות⁸ בעניין עשרת הדיברות: "ותחדש ברייתך להם במראה כב[ו]ד ודברי [רוח] קודשך במעשי ידיך וכתב ימינך..." הקבלה זו בין המגילות לבין האווירה, אשר בה נתחברו "שירי דוד" אינה מחוסרת משמעות. מתן הנבואה של המשורר מוצא את ביטויו, כאשר זה אומר על עצמו (א 14): "ניבאת ברוחך על פי עבדך, כי קרבת קץ ועוד לא

תאחר". דברים אלה מזכירים את דברי בן־סירא בתפילתו האסכולוגית (לג 10): "החיש קץ ופקוד מועד", ושני המקומות האלה, הדומים זה לזה, תלויים בישעיהו ס 22: "אני ה' בעתה אחישנה". מכאן שמשורר שירי דוד מתחזה לנביא המנבא את אחרית הימים.

זה עתה הזכרנו את המעברים בין שיר לשיר שבטכסט שלנו. הם פחות־ארו יותר שווים, עם שינויים קטנים בסוף. הקשר בין השיר הקודם לבין המעבר נוצר תמיד על־ידי כך שלפחות החרוז האחרון של השיר פותח במלה "ברוך", וזו גם המלה אשר בה פותחות גם שלוש הדוכסולוגיות שמהן מורכבים המעברים⁹. הראשונה היא: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"¹⁰; מקור המשפט הוא בבית המקדש. משפט שבח האל השני דומה לראשון: "ברוך שם כבודו לעולם ועד"; ובדומה לכך בסיום הספר השני של תהילים (עב 19): "וברוך שם כבודו לעולם"¹¹. משפט השבח השלישי שב"שירי דוד" הוא "ברוך יהוה אלהי ישראל מן העולם ועד העולם ואמר כל העם אמן". משפט זה נמצא בסיום הספר הרביעי של מזמורי תהילים (קו 48, והשווה משפט דומה בסיום הספר הראשון, תהילים מא 14). שלושת משפטי השבח הם איפוא מצד אחד חיקוי לסיומי ספרי תהילים, ומצד שני המשפט הראשון נאמר פעם בבית המקדש. אחרי שלושת דברי השבח קובע המחבר את תאריך היום של השיר הבא ומכריז שהוא כותב אותו על־סמך מראה ומתוך השראה נבואית.

הנחתנו ש"שירי דוד" מיוחסים לדוד המלך, המשורר והנביא, ושהם נתחברו בימי בית שני בתוך הזרם שבתוכו התגבשה כת מדבר יהודה. עוד נביא עובדות חיוביות, המצביעות, לדעתנו, על הזמן והסביבה שבתוכם נתחברו "שירי דוד" שלנו. נגד ייחוסם לתקופה העתיקה ניתן אולי לטעון שמזרז הוא שבשריד שלנו מדובר על חודש בשם אייר, משום ששמות חודשים בכליים אמנם נמצאים בפי החכמים, אך חסרים במגילות ובספרי חזון הקץ והגאולה ובספרים חיצוניים אחרים, וודאי שדוד המלך עצמו לא הכירם. שמות החודשים הבכליים עלו עם אבותינו מבל והם נמצאים בספרי המקרא אשר נתחברו לאחר שיבת ציון¹². אם כן, אין צורך להניח שהשמות החדשים של החודשים הוכנסו לתוך הנוסח על־ידי המעתיקים מימי הביניים. השמות הללו היו שגורים בפי המחבר והוא לא ראה בהם אנכרוניזם כלפי תקופת דוד, משום שהשמות הללו מופיעים במקרא. בעיה רצינית יותר מעוררת הצורה "טעתה" במקום "נטעתה" בראש השורה 7 של העמודה א. היא נבחרה, משום שהמלה מהווה את הטי"ת של האקרוסטיכון. נכון, אמנם, שאנחנו מכירים צורות כאלה רק מן השירה העברית של תקופה מאוחרת בהרבה, אך למה זה אי־אפשר שהצורה "טעתה" תופיע באקרוסטיכון בטכסט קודם בהרבה, מתקופה שיש לנו ממנה עדים בטוחים מעטים של שירה עברית בלשונה המקורית? ובמיוחד יש לשים לב לצורה מקבילה במקרא במזמור

שבשמואל ב כב 41: "ואויבי תתה לי ערף", והנה הצורה "תתה" נמצאת כאן באמצע החרוז ולא נגרמה איפוא על-ידי אקרוסטיכון. ויש עוד לשים לב לכך שהמזמור חוזר בספר תהילים (מזמור יח), ושם (פסוק 41) נעלמה הצורה המזורה "תתה" וכתוב שם "ואויבי נתתה לי ערף".¹³

והנה עוד תופעה לשונית מעניינת. בעמ' א 22 נאמר: "קדשת על פיו את שם הגדול, ושירות עוזך יספר כל היום". הלשון "שירות עוזך" מסתבר על-פי תהילים נט 17, שם אומר דוד: "ואני אשר עזך", והלשון שלנו נמצא בנוסחי קדושה¹⁴: "ועינינו תראינה מלכותך כדבר האמור בשירי עוזך על ידי דוד משיח צדקך", ואחר-כך בא הפסוק של תהילים קמו 10. מזמורי דוד מצוינים בקדושה בפתחה למובאה בלשון "שירי עוזך", בדומה לטכסט לפני כן. הקב"ה נקרא בעמ' ד 12 "שופט צדק דיין אמת", וכך שנינו בברכות ט ב: "על שמועות רעות אומר: ברוך דיין האמת". החכמים קבעו את הברכה על-סמך מליצה השגורה בפי משוררי הדור, שהרי גם במזמור החיצוני שבמגילת המזמורים מקומראן (כד 6, סנדרס, עמ' 70) אנו קוראים: "גמולי הרע ישיב ממני דין האמת". וכן אומר רבי שמעון בן יוחי: "ברוך דיין האמת אדון כל המעשים שאין עולה ומשוא פנים לפניך"¹⁵. הן בפנייתו של החכם והן בשבח שבפי המשורר נזכרים, חוץ מן המליצה "דין אמת", גם כל מעשיו של הקב"ה: "תתברך ותתרום אדון כל הדורות, תתקדש ותתפאר מושיל בכל מעשיו, תתיחד מלכי מפי כל משרתך, שופט צדק דיין אמת" (ד 11–12). נראה לנו שלכל הקטע נודעת חשיבות לגבי צורות שבחי ה' בעבודת ישראל ותפלתו, ובין השאר לתולדות הקדיש¹⁶. הנוסחה: "תתגדל ותתקדש מפי כל מעשיך" נמצאת גם בעמ' ב 20. ומאלף מאוד שבתוך הפסיקה שהבאנו קודם (ד 12) נאמר: "ותתיחד מלכי מפי כל משרתך". משרתיו של הקב"ה מיחדים איפוא את שמו של ה' בתפילתם.

עמ' א 10 אנו קוראים: "כוננת דרכם אל מצותך וישרתה כוחם בכל מעשי פלאך". כאן ניתן לנו עכשיו להתחקות אחר מוצא הביטוי "יישר כחך" שבלשון חכמים¹⁷. על דוד המלך נאמר בטכסט שלנו (א 17): "עמוד עולם שמת את שמו". כידוע מכונה רבן יוחנן בן זכאי "עמוד הימני" (ברכות כח, ע"ב, על סמך מלכים א ז 21, והשווה "צדיק יסוד עולם" שבמשלי י 25), וכן כונו שלשת החשובים משליחי ישו בשם "עמודים"¹⁸, וכן נקראו האבות "שלוש יתידות גדולות בעולם"¹⁹. לפני הקטע על גדולי האומה, נמצאת בכנ"סירא העברי (מד 16) הכותרת "שבח אבות עולם". וכן נקראו הלל ושמאי בפי הבאים אחריהם "אבות עולם"²⁰. ובמדרש²¹ מסופר שכאשר ביקש הקב"ה לבראות את העולם, צפה באברהם ואמר: "הרי מצאתי פטרא לבנות עליה וליסד את העולם". ובשמות רבה (פרשה ב, י"ג) אמר הקב"ה למשה: "במקום עמודו של עולם אתה עומד", והכוונה לאברהם, המכונה כאן באותו כינוי כמו דוד המלך ב"שירי דוד". אגב,

כאן ובמקומות אחרים של "שירי דוד" מופיעה המלה "עולם" במוכן תבל, על-ידי המוכן של מימד הזמן, ובזה שונים המזמורים שלנו מכתבי כת מדבר יהודה, שם מובנה של המלה עולם הוא רק במימד הזמן. לעומת זאת יש לשים לב לכך שבטכסט שלנו נאמר שהגויים, כאשר יעזבו את עבודת האלילים "לא יטעו עוד בהבל ומשגה" (ג 18). המלה "משגה" מופיעה במקרא פעם אחת בלבד (בראשית מג 12), אך היא מופיעה שוב במגילות מדבר יהודה. גם שם, כמו ב"שירי דוד" משמשת המלה מונח טכני בשביל טעות בתחום הדת. על פיתויי אויבי הכת נאמר בהודיות (ב 18–19): "וימירו בטרול שפה ולשון אחרת לעם לא כינות להלבט במשגתם". ובברית דמשק (ג 5) נאמר כי "בני יעקב תעו במ ויענשו לפני במשגתם". ובתעודה אחרת מקומראן²² אנו קוראים על "בני בליעל, המכשילים אותמה... כאשר באו במחשבות בליעל, ל[מען ית] פשו לבליעל במשגת אשמה". אותו המוכן הרעיוני החזק של המלה "משגה" תמצא איפוא הן בכתבי הכת והן בשירי דוד.

הבה נחזור לדמותו של דוד, כפי שהיא מצטיירת ב"שירי דוד". על דוד המלך נאמר באחד השירים (א 18): "פינה ממואסה אשר מאסו הבונים העלת לראש מעל כל המלכים"; ואין החרוז הזה אלא פיתוח מדרשי של תהילים קיח 22: "אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה". את הפסוק פירש ישו על עצמו (מתי כא 42; מרקוס יב 10 ולוקאס כ 17) וגם בשאר הברית החדשה מפרשים אותו על ישו²³. החכמים דרשו את הפסוק על דוד עצמו²⁴: הוא האבן אשר בזו לה הבנים, הם אחיו של דוד, כאשר נבחר למלכות. משוררנו הבין, כנראה, את הפסוק באופן דומה: דוד נמשח למלכות בהיותו, בהשוואה לאחיו, "שאר קטן" (שמואל א טז 11), ולבסוף העלה אותו ה' "לראש מעל כל המלכים". וזה, לדעת המשורר, מוכנו של הפסוק המסתיים במלים "לראש פינה", וכן אומר דוד ב"מגילת המזמורים" (עמ' כח 8–10) כי "שלח נביאו למושחני, את שמואל לגדלני, יצאו אחי לקראתו, יפי התור (התואר) ויפי המראה, הגבהים בקומתם, היפים בשערם, לוא בחר יהוה אלוהים במ". אין איפוא בפירוש זה שב"שירי דוד" כנראה שום גוון משיחי. בשונה מדברי השיר הבאים אחר-כך; על דוד נאמר בהמשך (א 23): "רוב כל מלאכים עשית גדולתו"; כך כתוב בגלל האקרוסטיכון והמוכן הוא "על רוב כל מלאכים"²⁵. דוד הוא איפוא גדול מן המלאכים! דברים אלו מצויים במדרש שהגיע אלינו במדרש תנחומא (בובר, תולדות קלד–קלח; הישן, תולדות יד)²⁶. בישיעה נב 13 אנו קוראים: "הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד" והלשון "עבדי" מתפרש כ"עבדי משיחא" (תרגום) והמדרש דורש שהמשיח "ירום מאברהם ונשא ממשו וגבה ממלאכי השרת". מדרש זה הגיע אלינו, אמנם, באוסף מאוחר, אך הוא עצמו קדום, משום שהוא מהווה אחת מהנחות היסוד של האיגרת אל העברים שבברית החדשה. שם נאמר שהמשיח גדול מן המלאכים (א

4) וכבודו גדול מכבודו של משה (ג 2-6), והמחבר הנוצרי משווה את משיח עם מלכי־צדק ואומר (שם ז 4-10) שמלכי־צדק הוא גדול מאברהם. כבר מכאן ניתן לומר שהמדרש, המעלה את המשיח מעל אברהם, משה ומלאכי השרת, קדום מאיגרת אל העבריים²⁷. על קדמותו של מדרש זה מעידים גם דברי רבי יוסי בספרי במדבר²⁸, האומר שמשה היה עניי אף מאבות, לפי שנאמר (במדבר יב 3): "והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על־פני האדמה" וכן היה משה נאמן אף ממלאכי השרת, כמו שנאמר (שם 12): "ואכן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא"²⁹ ורבי יוסי הבין שלשון "כל ביתי" כולל את בית שכינתו של הקב"ה. ברור שקיים קשר הדוק בין המדרש על עלינותו של המשיח לבין המדרש על עלינותו של משה, ונראה שהמדרש על עלינותו של משה קודם. מכל מקום, כאשר המשורר של "שירי דוד" אומר (א 23): "רוב כל מלאכים עשית גדולתו", הרי לפניך הד של מדרש הנמצא במקורותינו ושהיה מוכר כבר למחבר איגרת אל העברים. האם אמרו פעם על דוד ההיסטורי שהוא גדול מאברהם, ממשה וממלאכי השרת, או שמא עלתה בטכסט שלנו גדולתו של דוד על זו של מלאכי השרת משום שבחיבורנו הובן דוד כדמות משיחית?

ברם, לפני שננסה לענות על שאלה זו, נדון בשאלת נוסח המקרא שהיה בידי מחבר "שירי דוד". הרי אף־על־פי שהראינו כי חיבור בעל אותו מבנה נזכר כבר במגילת המזמורים מקומראן, ואף־על־פי שלא מצינו בטכסט שלנו, למעשה, תופעה שתבטל לחלוטין את קדמות החיבור, עובדה היא שכל טכסט חדש מימי בית שני מעורר תחילה אצל הקורא את הרושם שהוא מימי הביניים. החוקרים שטרם נתנו את דעתם על רובדי הלשון העברית, שבהם דיברו וכתבו ישראל בפני הבית, יכלו לטעות בקשר לברית דמשק, לבן־סירא העברי ולמגילות מדבר יהודה. ואין לשכוח ששני הדפים שלנו נמצאו רק בגניזה – בה אמנם נמצאה גם מגילת ברית דמשק, צוואת לוי הארמית ובן־סירא העברי. ואלה אשר בוודאי ירצו ליחס גם את הטכסט שלנו לימי־הביניים, יקשה עליהם לעשות זאת אם ייווכחו לדעת שאכן נוסח המקרא שהיה בידי המחבר היה שונה מנוסח המסורה בכמה פרטים. כבר עמדנו על כך³⁰ שבעמ' ב 19 גורס המחבר בפסוק "והאלילים כליל יחלפו" שבישעיה ב 18 בדיוק כמו במגילת ישעיה שבקומראן וכמו בתרגום השבעים, ולא "יחלפו" כבנוסח המסורה. בעמ' ב 6 כתוב: "חבוש ברחמך עצמות זכות, ורפא באהבה את שברי נחלתך". דברים אלה תלויים בתהילים נא 10: "תגלנה עצמות דכית". כמו תרגום השבעים, כן גורס גם המחבר: "עצמות זכות". במובאה הקודמת כתוב: "חבוש ברחמך עצמות..." על־סמך תהילים קמז 3: "הרפא לשבורי לב ומחבש לעצבותם" ומתברר שהמחבר גרס "לעצמותם", לפי שניתן לראות גם מעמ' ד, 1, מחרוזת הרומז לשני הכתובים הללו של תהילים: "כי הוא רופא לנשברי לב וחבוש את עצם דכים",

ויש כאן לגרוס "דְּכִים" כמו בתהילים צג 3.

ואיך להסביר את האמונות והדעות ואת הלשונות אשר בטכסט שלנו, אשר יש להם אחים בכתבי כת מדבר יהודה וזורם אשר בתוכו נתגבשה הכת? כבר במזמור הראשון (א 3-4) אנו קוראים: "חפצת בצדק ומאסת בעוול, ולא יתיצבו הוללים לנגד כבודך. הבדלתה עולם בין חושך לאור, ובין טמא לטהור"¹ ובין צדק לשקר". מי לא ייזכר כאן בדואליזם המוסרי של האיסיים ובניגוד בין האור והחושך שבמגילות? גם בספר חנוך האתיופי (מא 8) נאמר שהקב"ה "הבדיל בין אור לחושך וחילק את רוחות בני האדם וייסד את רוחות הצדיקים לשם צדקו". ואם נאמר כאן "חפצת בצדק ומאסת בעוול", אנו נזכרים לא רק בלשון אשר בישעיה ז 16 ("מאוס ברע ובחר בטוב"), אלא בלשונות מקבילים בכתבי הכת, כגון "לבחור את אשר רצה ולמאוס כאשר שנא" (ברית דמשק ב 15)², ומיד בחרוז הבא (א 5) אתה קורא: "זריתה מעמך כל בני זרים וטהרת צאנך מן חיה רעה". האומה – או העדה – מצוינת כאן כצאן, והזרים לה נמשלים לחיות רעות. דימוי דומה תמצא גם בהמשך (ב 6): "יהי רחמך יהוה אלהינו על צאן ההריגה, אשר הרגוה רועים ולא חמלו עליהם". הביטוי "צאן ההריגה" מצוי בזכריה יא 4, 7, שם תמצא גם בהמשך את הזכרת הרועים, אך הכתוב בחיבורנו מוסכר היטב על-ידי דברי "חזון שבעים הרועים" אשר בחנוך האתיופי, פרקים פג-צ, שם מתוארות תולדות ישראל בעזרת דימוי חיות. שם (פט 59 – צ 25) מדמים את שרי אומות העולם לרועים, אשר להם נמסר הצאן, הוא ישראל, לרעותו ולהרוג מהם במידה שאסור להם, לרועים, לעבור עליה, אך הרועים אינם מסתפקים בכך והורגים מן הצאן מעבר לצו, ועל-כן ישמיד לבסוף אדון הצאן, הוא הקב"ה, את שבעים הרועים הרשעים הללו, הם שרי שבעים אומות העולם, וזהו שכתוב אצלנו על "צאן ההריגה אשר הרגוה רועים ולא חמלו עליהם". וכן נמצא בטכסט שלנו אחד הביטויים המובהקים של כת מדבר יהודה: בעמ' א, 21 נאמר: "צהלו לפניך כל בחירי צדק". בכינוי "בחירי צדק" מצוינים בחירי ה' הן בכתבי כת מדבר יהודה (הודיות ב 13, "בחירי צדוק" בברית דמשק ב 3, "בוחרי צדק" בקומראן V, מס' 184, יא 14, עמ' 82), והן בספר חנוך (לפי הנוסח היווני "בחירים צדיקים") והן, כמובן אסכטולוגי בתרגום לישעיה יב 3. אותו ביטוי ארמי "בחירי צדקא" מתאר בספרות המנדאית את השייכים לממשלת הטוב, ומשמש גם כינוי טכני למנדאים עצמם³. הקבלה לשונית מאלפת בין המגילות והטכסט שלנו היא הצירוף "חפצי רצונך", המופיע שלוש פעמים ב"שירי דוד" (א 6, ג 1, 4) ופעם בברית דמשק ג 15: ה' גילה לעדתו, בין השאר, את "דרכי אמתו וחפצי רצונו אשר יעשה האדם וחי בהם". ובאיגרת אל אנשי אפסוס, הרוויה השפעות איסיות, נאמר (א 4-15) שהאל "בחר אותנו לפני מוסדות תבל להיות קדושים ותמימים לפני באהבה, כאשר הועיד אותנו להיות לו לבנים... כחפצי רצונו, לתהלת כבוד

חסדו אשר חנן אותנו... בכל המקומות הללו מציין המונח "חפצי רצונו" את החסד אשר מעניק האל לבחיריו³⁴, כי הרי האל הוא "יודיע בדרכי כל חיי" (א 35).

ברם, הבה ונחזור לדמותו של דוד כפי שהיא מצטיירת בשני הדפים מגניזה. כבר בתקופה קדומה מאוד חלה אידיאליזציה של דוד, ודמותו וכוח גבורתו גדלו מאוד, כפי שאפשר לראות בין השאר ממזמור פט, שהשפיע רבות על תיאור דוד שבטכסט שלנו. כבר במזמור פט 28 אומר ה' על דוד: "אף אני בכור אתנהו, עליון למלכי-ארץ" – וזהו דוד אשר בשירים שלנו: הוא מולך על כל המלכים, הדביר את כל האויבים, לאחר שה' "תמך ימינו על חרבו וחיזק זרועו" (א 25). ה' נתן "לו כל חמדת מלכים וחיל גוים ואוצרות מלכים" (ג 15). אולם דוד איננו רק לוחם גדול ומלך על כל מלכי הארץ, אלא גם מלך השלום: "צדק ומשפט הרביתה בימיו, ושלום וברכות עד בלי מספר" (א 20). הוא גם איש החכמה, כי "חוכמת עוזך נתתה לעבדך, כי מיבין בכולם כחפצי רצונך". בשביל המשורר וזה, כמוכן, החכמה, עם התורה והמצוות: לדוד חשובה "תורת פיך" ו"קדוש דברך" ו"מצות רצונך" מכל הערכים החומריים (ב 25–27). בקשתו של דוד היא כי יהלך "בצדקתך בלא עון וארדוף באמיתך כל יום... לדעת כל נתיבי צדקך" (ג 2–5). ה' "הכביד (ז"א עשה מכובדת) תורתו על-פי עבדו ומצות דברו על ידי נאמנו. הירבה בלבו חוכמה ובינה ורב קדושתו עד בלי מספר" (ד 6–7). הוא אף אומר (ד 19) כי "דעתו וחכמתו בכל לבי". ברם, מקור חכמתו ודעתו של דוד בא לו מלמעלה, על-ידי השראה אלהית: "כי אין לי שמחת כל דבר, כי אם דבריך ומראה כבודך" (ב 22). דוד "בטח בשמו (של ה') ובכבוד מראה, ובדברי קודשו ובכל דרכי חיים" (ג 26). כבר אמרנו שהן לפי "שירי דוד" והן לפי הרשימה שבמגילת המזמורים, ההשראה האלוהית היא אשר שמה בפיו של דוד את שירתו. כבוד המראה של דוד איננו חזיון שרואים אותו אלא חזונו הוא ברוח הקודש: "בארבעה בחודש אייר ראיתי ברוח במראה הקודש וכל נבואי והתפללתי ואמרת" (ד 16–17), ובדרך זו נוצרו השירים שלפנינו. אם כן, המשורר איחד אחדות חדשה ונשגבה את שני התפקידים המסורתיים של דוד, את תפקידו כמשורר ואת תפקידו כנביא. כאמור כבר קודם, דוד הוא נביא של אחרית הימים: "ניבאת ברוחך על פי עבדך, כי קרבת קץ ועוד לא תאחר" (א 14); הוא אף נביא, הפונה לכל האנושות כולה: "כי לטוב העולם העמדתני לפניך, ולאור הגוים נתתני בעווןך" (ב 8). גם שירתו של דוד מופנית לכל המין האנושי, "כי (אלוהים) היכין שבחך עד אפסי ארץ" (א 16), וכן "ילמדו שיר כל עובדי שמך אשר יאמינו בדברי עבדך" (א 8).

האם תפקידו האוניברסלי של דוד כמלך, כנביא וכמשורר, מצטמצם רק לזמנו ההיסטורי, כביכול, או שמא נועד לדוד גם תפקיד באחרית הימים בשלושת

התחומים הללו? כבר שאלנו שאלה דומה כאשר דיברנו על דברי השיר אשר לפיהם "רוב כל מלאכים עשית גדולתו" (א 23). האם זה מדרש אודות דוד בן ישי שבעבר, או שמא מדובר כאן על דוד כמשיח לעתיד לבוא, שהרי, לפי שאמרנו, היתה בישראל האמונה כי המשיח אכן יגבה ממלאכי השרת. מתברר איפוא שדוד של "שירי דוד" הוא גם דמות משיחית של אחרית הימים, כי לאחר שדיבר המשורר על כבודו של דוד כמלך על כל הארץ – דבר שניתן להבינו כמתיחס הן לדוד ההיסטורי והן לדוד המשיח לעתיד לבוא – ממשיך המשורר, ללא שום מעבר, ואומר (ב 17–19): "אשריו יאמרו כל העולמים ולפניו ישתחוו כל תקומי הארץ, ויבטחו ביהוה כי הגדיל לעושות, ולא יטעו עוד בהבל ומשגה, כי כולם ידעו את יהוה, מגדולי אדם ועד קטני אנוש". דוד זה יגרום איפוא לבסוף שכל בני האדם יקבלו את עול מלכות שמים, ויעזבו את עבודת האלילים. "ולא יטעו עוד בהבל ומשגה". עוד יותר מפורשים הם דברי המשורר בעמוד ב 8–19, ה' שם את דוד לאור הגוים; כל השליטים יתקבצו "לראות את גבורות ימינך ולהבין את סוד דברי קודשך" ויכירו כי יד ה' עשתה כל אלה. כל יושבי תבל ילמדו אז מדוד וישוּבו אל ה' "ויעבדוך באמונה" וישירו לה' זמירות, שירות והודאות – שכנראה ילמדו מדוד המשורר האלוהי – "וידעו כי אתה יהוה בראתם". "אז יבושו כל עובדי סמל כי יחכמו בפסליהם" ועבודת האלילים תחלוף לנצח. אין איפוא ספק שלדוד נודע ב"שירי דוד" תפקיד של מלך, ונביא ומשיח גם באחרית הימים, והוא אשר ישיב את האנושות לאלוהי ישראל וישבית את העבודה הזרה מן הארץ. מתברר שבלי הפרדה מלאכותית לא ניתן להפריד, בשריד של "שירי דוד" שנשתמר, בין דוד של העבר לבין דוד לעתיד לבוא. ב"שירי דוד" התמזגה דמותו של דוד ההיסטורי ודמותו של דוד לעתיד לבוא לדמות אחת ויחידה.

האם היתה קיימת בישראל האמונה שהמשיח שיבוא יהיה דוד המלך בכבודו ובעצמו? במקרא בריתו של ה' עם דוד היא נצחית: "לעולם אשמור לו חסדי ובריתי נאמנה לו" (תהילים פט 30 וכן ישעיה נה 3). מכאן שהשם דוד עשוי לשמש ככינויו של המשיח: כאשר ה' ישחרר את ישראל מעול הגויים "ולא יעבדו עוד זרים ועבדו את ה' אלוהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם" (ירמיה ל 8–9). ולדברי יחזקאל (לד 23–24, וכן לז 24): "והקימותי עליהם רעה אחד... את עבדי דוד... ואני ה' אהיה להם לאלהים ועבדי דוד נשיא בתוכם, אני ה' דברתי". בגלל חשיבותו זו של דוד בתקוותם של ישראל מובן למה זה קרה שבפני הבית הביעו ישראל בתפילותיהם את ערגתם לגאולה, כאשר הם הזכירו את דוד דווקא³⁶. מפורסמת החתימה הקדומה של ברכת ירושלים שבתפילת העמידה לפי נוסח ארץ-ישראל: "ברוך אלהי דוד ובונה ירושלים"³⁷. כן מסופר בספרי הבשורה הנוצרים כי כאשר בא ישו לירושלים, קילסוהו ההמונים, וזה לשון הקילוס במרקוס יא 9–10: "הושע נא, ברוך הבא בשם ה', ברוכה מלכותו של דוד אבינו

הבאה... " זה אשר בא בשם ה' הוא איפוא מלכותו של דוד אבינו. ואצל מתי (כא 9) פותח הקילוס במלים: "הושע־נא לבן דוד". ברם, בברכת המזון שמראשית הנצרות שנשתמרה ב"תורת השליחים" (דידכי) אמרו: "הושע־נא לאלהי דוד" (שם י 6), הלשון כמו בחתימה הקדומה של ברכת ירושלים; וכן פתחה, לפי הדידכי ט 2, הברכה על הכוס במלים: "מודים אנחנו לך, אבינו, על גפן־דוד הקדושה". מכאן שאף הדורות הראשונים של הנוצרים הזכירו בתפילותיהם את דוד ואת אלוהי דוד כביטוי לתקוותיהם לגאולה.

המקורות מעידים בכירור על כך שבישראל לא זו בלבד שהשם דוד שימש כשמו של המשיח, אלא שהיו אף שהאמינו שהמשיח יהיה דוד עצמו³⁸. למשל: אמר רב: "עתיד הקדוש ברוך הוא להעמיד להם דוד אחר שנאמר (ירמיה ל 9): "יעבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם – הקים לא נאמר, אלא אקים". כאן זה דוד אחר, אך בירושלמי ברכות פ"ב ה ע"א, וכן באיכה רבתי לאיכה א 16, נאמר: רבנן אמרי: אהן מלכא משיחא, אין מן חייא הוא דוד שמיא, אין מי דמכייא הוא דוד שמיא, אמר רבי תנחום: אנא אמרית טעמא: "ועושה חסד למשיחו, לדוד (תהילים יח 51, שמואל ב כב 51)". ועוד הקלירי כתב במפורש בפיוטו "אומן ישעך" להושענא רבה³⁹: "צמח איש צמח שמו, הוא דוד בעצמו". גורם חשוב לזיהוי המשיח עם דוד המלך היו אותם הפסוקים, שמהם, כביכול, משתמע שהמשיח יהיה דוד מלך ישראל.

אמונה זו קדומה היא ובה נתקלו בפני הבית ראשוני עדת הנוצרים כשטענו שישו הנוצרי הוא המשיח שבא מן המתים, וכנגדם קמו הטוענים כי המשיח הוא דוד המלך. הפולמוס הנוצרי נגד משיחיותו של דוד נשתמר בספר מעשי השליחים בשתי נוסחאות, אחת ארוכה, בנאומו של פטרוס (מעשי השליחים ב 24–36), ואחת קצרה, בנאומו של פאולוס (שם יג 32–37). מכאן שלפני לוקאס היה כבר נוסח מגובש-של הטיעון הנוצרי, כאשר הוא חיבר את מעשי השליחים. הוויכוח התנהל בפירוש הכתוב על מי חלים דברי תהילים טז 8–10: "שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט. לכן שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכן לבטח, כי לא תעזוב נפשי לשאול, לא תתן חסידך לראות שחת". האם כאן מדבר דוד על עצמו ב"מכתם לדוד", שהרי הוא מדבר כאן בגוף ראשון, או שמא הכתוב אינו מתאים לדוד והוא מתנבא על ישו העתיד לבוא? המלה "שחת" שבמזמור מובנה "שאול", כפי שניתן לראות מן התקבולת, אך בתרגום השבעים, וכן במקומות אחרים, מתורגמת המלה "שחת" כהשחתה, ובמזמור שלנו אפשר להבין את המלה באותו אופן, משום שקודם נאמר: "אף בשרי ישכן לבטח". מתוך פירוש דומה אומר רבי יצחק: "'אף בשרי ישכון לבטח' – מלמד שלא שלט בבשרו (של דוד) רקבון ורימה; 'כי לא תעזוב נפשי לשאול' – שלא ימס בשרו כעפר בקבר; 'לא תתן חסידך לראות שחת' – שאפילו ריח גיהנם אינו מריח"⁴⁰.

מפירושו של רבי יצחק משתמעת הדעה שלא שלטו בבשרו של דוד רקבון ורימה, משום שלא ימס בשרו כעפר בקבר, ואפילו ריח גהינם אינו מריח. נגד פירוש כזה טענו הנוצרים הראשונים שאי־אפשר לפרש את מזמור טז על דוד עצמו שהרי דוד מת וקבור בתוכנו עד היום הזה. דוד היה נביא, ועל כן הוא ניבא את תחייתו של ישו המשיח, כי ישו לא נעזב לשאול ובשרו לא ראה שחת, כי הרי דוד לא עלה השמימה, והנה הוא (דוד) בעצמו אמר "נאום ה' לאדוני, שב לימיני עד אשית אויביך הדום לרגליך" (תהילים קי 1). פסוק זה אפשר לקשור במזמור טז 8, שהרי שם נאמר "כי מימיני כל אמוט" ותרגום השבעים מפרש "כי מימיני הוא... ואין, כמוכן, בשביל הדרש הבדל, אם ה' הוא מימינו או אם נאמר: "שב לימיני". מכל מקום ראינו שמזמור טז פירושו הן על ישו והן על דוד המלך. יש להניח שאותם הדברים חלים על מזמור קי. במקום המקביל במעשי השליחים (יג 35–37) מפרשים על ישו הקם לתחיה את תהילים ב 7: "בני אתה, היום ילדתיך". התכמים פירשו לפעמים את המלים הללו על המשיח וברור שהפסוק ניתן גם להתפרש על דוד, שהרי דוד לפי הדעה המקובלת, חיבר את מזמורי התהילים, ובמיוחד חל הפסוק על דוד אם יוצאים מן ההנחה שדוד הוא המשיח העתיד לבוא. וכן מובאים שם (מעשי השליחים יג 34) דברי ישעיה הנביא נה 3: "ואכרתה לכם ברית עולם חסדי דוד הנאמנים", והמקרא הזה מתפרש כאן על ישו, אך הוא מדבר על דוד המלך. מסתבר איפוא ששורת הפסוקים שנתפרשו בשתי הפרשיות המקבילות במעשי השליחים על ישו המשיח, שימשו אז אצל אחדים, כהוכחה למשיחיותו של דוד דווקא, והרי הדעה שדוד אכן יהיה המשיח לעתיד לבוא מובטחת על־ידי מקורותינו כאחת התקוות המשיחיות היהודיות.

האם ניתן היום לצייר תמונה ברורה יותר של האמונה, או סוגי האמונות, במלך דוד כמשיח העתיד לבוא? מן הפולמוס הנוצרי נגד אמונה זו שבמעשי השליחים ניתן לומר בבירור שהיו שהאמינו שגוייתו של דוד לא נפגעה בקברו; אלה כנראה גם האמינו שבשעת תחיית המתים יעלה דוד בגופו מקברו וימלא את תפקיד המשיח. אם היו קיימות גם אמונות מסוג אחר כדוד המשיח אי־אפשר לדעת היום. אם פירשנו נכונה את "שירי דוד" שלפנינו, הרי לפי חיבור זה דוד הנביא והמשיח ישיב את כל העמים לה' ובכך תבוטל עבודה זרה מן העולם לנצח. ובכן, מתברר ש"שירי דוד" מהווים תרומה נכבדה לאותה התרוצצות שהיתה קיימת ביהדות הקדומה אודות זיהויו של המשיח, או המשיחים, ואודות תולדות חייו ותפקידו – התרוצצות אשר מתוכה ובגללה קמה הנצרות. ידוע שבמגילות הכתתיות מקומראן וכן בספר היובלים ובצוואות בני יעקב, הקרובים לכת האיסיים, משתקפת האמונה בשלושה משיחים, הנביא של אחרית הימים ומשיחי אהרון וישראל, בעוד האחרון, המשיח מבית דוד, נחות בחשיבותו לעומת המשיח מבית אהרון. מניין נובעת הפחתת כבודו של בן דוד לעומת משיח אהרון? האם זו

רק האידיאולוגיה הכהנית השוררת בורם דתי זה, או שמא הובלטה חשיבות הכהן של אחרית הימים מתוך פולמוס נגד אלה שהחשיבו מאוד את משיח בן דוד או את דוד המשיח לעתיד לבוא? מכל מקום, דווקא בקומראן נשתמרה אותה "מגילת מזמורי דוד" המפורסמת, הכוללת גם מזמורים חיצוניים שכביכול דוד חיברם. כבר עמדנו על כך שבאחד המזמורים ממגילה זו (כד 6, סנדרס 70) נמצא הצירוף "דיין האמת", המופיע גם ב"שירי דוד" (ד 12); וכן פונה המשורר של שירי דוד (ג 14) אל ה' באמרו: "אל תמנע ממני את שאלתי ועשה בקשתי כחפצי רצונך". בלשון כמעט זהה שאין לה אח במקרא – פונה במגילת המזמורים דוד אל אלהיו (כד 4–5): "הט אוזנכה ותן לי את שאלתי, ובקשתי אל תמנע ממני"⁴¹. הדמיון הבולט בין שתי המובאות מחזק את הנחתנו ש"שירי דוד" מקורם בספריית קומראן.

בסיום דיוננו נציין את הקרבה שבין "שירי דוד" לשני ספרים חיצוניים, לחנוך האתיופי ו"קדמוניות המקרא". בפרק נא מתאר מחבר חנוך את התקומה לעתיד לבוא של "הצדיקים והקודשים" ומוסיף: "והבחירי ישב בימים ההם על כסאי ופיו יפיק כל מסתרי חכמה ועצה כי אדון נתן לו את אלה ויפארהו" (פס' 3). ובפרק סב 6: "והמלכים והתקיפים וכל מושלי הארץ יברכו וישבחו וירוממו את המושל". ב"קדמוניות המקרא"⁴² שהגיע לידינו בתרגום לטיני, מספר המחבר את תולדות ישראל החל מן האדם הראשון ועד לימי דוד המלך. החיבור כולל, בין השאר, שני מזמורים אשר המחבר שם בפיו של דוד המלך (נט 4 ופרק ס)⁴³. בשריד שלפנינו (עמ' א 36) אומר דוד על בחירתו: "פינה ממואסה אשר מאסו הבונים העלית לראש על כל האומים" ובקדמוניות המקרא אומר דוד במזמורו (נט 4): "שמרני אלהים ומסרני למלאכיו ולשומריו למען ישמרוני כי אחי קנאו בי ואבי ואמי מאסו בי ובכוא הנביא לא קראו לי, וכאשר הזכירו את משיח ה' שכחוני אך אלהים בימינו וברחמיו קרב אלי". כאן מספר המחבר כי מלאכי ה' שמרו עליו ואילו ב"שירי דוד" (א 23) אומר דוד: "רוב כל מלאכיו עשית גדולתו". בהקבלה אחרת אף מאלפת יותר ב"שירי דוד" (ב 8) אומר דוד על עצמו: "ולאור הגויים נתתני בעוזך". גם בקדמוניות המקרא בשירת חנה החיצונית (נא 6) נקרא דוד לפי הגירסה העיקרית "אור לגויים". באותו הכינוי מכנה חנה גם את בנה, את שמואל הנביא. באותו פרק נא מתואר שמואל הנביא באותם קווים האוניברסליסטיים המופלאים כמו דוד המלך ב"שירי דוד" שלפנינו (ראה כ 19, ג 19–17): "בואו לקולי כל העמים והקשיבו לדברתי כל הממלכות כי העם יואר בדבריו והוא יראה גבולות לגויים ותרום קרנו מאד... וימצאו כל בני האדם את האמת..."⁴⁴ (קדמוניות המקרא נא 3–4). כללו של דבר, על אף ש"שירי דוד" מגלים גם קרבה מובהקת לעולמם של האיסיים, דמותו של דוד הנביא העולה מהם והנימה הכלל אנושית שלהם מתאימים גם לאווירה אשר בה נכתבו קדמוניות

המקרא.

פירסמנו כאן מחדש, אחרי גילוי המגילות, את השריד של "שירי דוד" וייחדנו להם כעין סקירה ראשונה. ניסינו להראות שהם נתחברו בפני הבית, באותו הזרם שבו נתגבשה כת האיסיים, ואף הפנינו את תשומת לב הקורא לטכסט מקומראן, אשר בו נזכר חיבור בעל אותו תוכן ואותו מבנה. ברם, המזמורים ראויים ללימוד נוסף והחוקר ייצא נשכר ממנו משום שהשירים מהווים לא רק תרומה לשירה העברית, אלא אף עדות נוספת ומאלפת לתולדות האמונה הישראלית ולערגתו של ישראל לגאולת ה' בימים עברו.

הערות

- 1 המקומות שתוקנו בהשוואה לכתב־היד צוינו בכוכב, והם: בעוול – בעוול; קרכת – קרכת, העלית – ועלית; האומים: במקור שיבוש, וראה שורה 23; סוד – סוף; מעין – מעוין; ואדרוף – ואדרוף.
- 2 אין בתופעה עקיבה זו של השם המפורש בטכסט שלנו משום הוכחה מוחלטת שמחברו התכוון ליחס את חיבורו לתקופת המקרא, שהרי גם מחבר יוסיפון, אשר כתב את ספרו בשנת 953 לספירה ולא התכחש לאישיותו, כתב אף הוא בספרו את שם ה' באותיותיו. עיין דוד פלוסר, מבוא לספר יוסיפון, כרך ב, הוצאת מוסד ביאליק, הערה 496. ברם, מחבר יוסיפון היה אישיות חריגה בתקופתו.
- א2 גוף שלישי בשמואל ב, כב 51 ותהילים יח 51: "מגדיל ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו, לדוד ולזרעו עד עולם"; שם כג 1, תהילים קלב. כן מדובר, כמוכן מאליו, על דוד בגוף שלישי במזמור פט, הוא "משכיל לאיתן האזרחי", מזמור זה היווה מקור השראה חשוב למחברנו. במזמור פט מסופר על בחירתו ומשיחתו של דוד ועל שלטונו על כל העולם. ואולי יש לגרוס בעמ' ב 23: "אל תסתר ממני" (בנפעל), כמו במזמור פט 47: "עד מתי ה' תסתר לנצח".
- 3 עיין Millar Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, New York 1955, עמ' 41. על גילויים דומים בימי הביניים עיין שם, עמ' 117–118. את חשיבות האיגרת שבכיל מגילות מדבר יהודה גילה Otto Eisfeld. האיגרת עצמה פורסמה במקורה הסורי ובתרגום גרמני על־ידי O. Braun, *Ein Brief des Katholikos Timotheos I über biblische Studien des 9. Jahrhunderts*, Oriens Christianus 1, Rom 1901, pp. 309–313. העמודים הנוגעים לענייננו הם עמ' 304–309.
- 4 J.A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumran Cave 11, Discoveries in the Judaean Desert of Jordan*, Oxford 1955.
- 5 סנדרס, עמ' 91–93.
- 6 סנדרס, עמ' 91 והערה 1 שם. על הלוח המיוחד מעידה גם העובדה שברשימה זו נאמר: "ולקורבן השבתות שנים וחמשים שיר", והוא מספר השבתות לפי הלוח

המיוחד. לעומת זאת, נאמר ברשימה: “ולקורבן ראשי החודשים ולכול ימי המועדות וליום הכפורים שלושים שיר”. מתוך מספר זה אנו למדים שכאן מדובר על המועדים הרגילים ולא על ימי המועד הנוספים שבמגילת המקדש. בסוף אותה רשימה אמור: “ושיר לנגן על הפגועים ארבעה”. מונח זה לכמה ממזמורי דוד ידוע היה בירושלים שבפני הבית לפי עדות כברייטא בירושלמי עירובין פ”י כו ע”ג ושם שבת פ”ו ח ע”ב: “והתני אומרים היו שיר של פגעים בירושלים... איזהו שיר של פגעים? מה רבו צרי וכל המזמור, יושב בסתר עליון עד כי אתה יי מחסיי”. השווה ילקוט מכירי לתהילים מזמור ג פסוק 8 (מהדורת בובר, עמ’ 24) ורמזים הדברים בפירוש רבנו חננאל לשבועות טו ע”ב ובפירוש המאירי לסנהדרין, עמ’ 328. ראה עוד במדבר רבה פ”ב, ג. השווה ב. אופנהיימר, מזמור קנב מקומראן, מולד, כרך כב, חוברת 191-192, תשכ”ה, 1-12.

7 כאמור קשה להניח שכל “ארבעת אלפים וחמשים” שירי דוד נתחברו אי פעם. המספר “תהילים שלוש אלפים ושש מאות” הוא, כנראה, פרי דמיון. ברם, על-סמך שני הדפסים שבגניזה יש רגליים להנחה ששאר המפעל בוצע פעם למעשה, אף-על-פי שמספר השירים הוא רב מאוד. וזה לשון הקטע שבמגילה: “ושיר לשורר לפני המזבח על עולת התמיד לכול יום ויום לכול ימי השנה ארבעה וששים ושלוש מאות, ולקורבן השבתות שנים וחמשים שיר ולקורבן ראשי החודשים ולכול ימי המועדות וליום הכפורים שלושים שיר. ויהי כול השיר אשר דבר ששה וארבעים וארבע מאות ושיר לנגן על הפגועים ארבעה”, זאת אומרת בסך הכל 450 שירים, מספר רב אך לא דמיוני, בניגוד ל-3,600 תהילים. ואם נתחברו בשמו של דוד 364 שירים לכל יום, לפי שמסתבר על-סמך השריד מן הגניזה, יש להניח שנתחברו גם שירים לקרבן השבתות, ראשי החדשים, לכל ימי המועדות וליום הכפורים. ואם נוסיף עוד ארבעה השירים “לנגן על הפגועים”, הרי על 364 שירים לכל יום מתווספים עוד 86 שירים. אגב, המחבר כיבד, בשונה משאר ימי החודש, את שיר היום לראש חודש אייר בכך ששיר זה כתוב באקרוסטיכון. האותיות אל”ף ובי”ת לא הגיעו לידינו, והחרוז הראשון על הדף פותח בגימל (“גלוי”), והאקרוסטיכון מסתיים בשורה 28 (“תמכת”), כ”ף, מ”ם, נו”ן, פ”ה, וצד”י. מופיעים בראש שני חרוזים. במקום הה”א מופיע באקרוסטיכון שלנו ח”ת. חילוף בין ח”ת וה”א רווח בדרשות חז”ל וכבר אמור בירושלמי שבת פ”ז ט סוף ע”ב: “לא מתמנעין רבנן דרשין בין ה”א לחי”ת” (לענין חישוב גימטריה).

8 DJD I, עמ’ 154.

9 כך גם בסוף ספר שני של תהילים (עב 18-19): “ברוך ה’ אלהים אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו, וברוך שם כבודו לעולם ועד וימלא כבודו את כל הארץ אמן ואמן”.

10 על משפט זה ומובנו עיין D. Flusser, *Sanktus und Gloria in Abraham unser Vater*, Festschrift für Otto Michel, Leiden 1963, pp. 138-139.

11 הנוסח שמאחורי תרגום השבעים בתהילים עב 19, כמו אצלנו: “וברוך שם כבודו לעולם ועד”. דברי שבת, הדומים לאלה אשר בהם אנו דנים נמצאים גם בספר תנוך האתיופי: “ברוך אתה וברוך שם ה’ לעולם ועד” (תנוך לט 13 וכן סא 11) וכן עיין הפזמון החוזר במזמור קמה לפי נוסח מגילת המזמורים (סנדרס, עמ’ 37-38): “ברוך ה’ וברוך שמו לעולם ועד” וכן השווה נחמיה ט 5.

12 עיין אנציקלופדיה מקראית, כרך ג, עמ’ 39. שמות החודשים שלנו שגורים בפי החכמים ונמצאים גם במגילת תענית.

- 13 קושי מיוחד בייחוס המזמורים לתקופה קדומה מתעורר מתוך החרוזים הבאים: "טוב לי תורת פיך מאלף אלפי ככרי זהב; טוב לי קדוש דברך מכל כלי חמדה; טוב לי מצוות רצונך מכל אבנים טובות ומרגליות חפצי מלכים" (ב 25–27). דברי השיר מבוססים על תהילים קיט 72: "טוב לי תורת־פיך מאלפי זהב וכסף". לפי אבות ו ט עונה בפסוק זה רבי יוסי בן קיסמא להצעת אדם אחד שהציע לו "אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות", אם ידור עמו במקומו – ואין צורך לומר שהמלה "מרגליות" היא מלה ממוצא יווני. האם החרוזים שלנו תלויים הן בפרק ו של אבות, והן בפסוק המובא גם שם, או שמא צירוף המלים "אבנים טובות ומרגליות" לפסוק קדם לשיחה שבאבות? קיימת גם האפשרות שהמלים "ומרגליות חפצי מלכים" נוספו על־ידי מעתיק של ימי הביניים על־סמך מסכת אבות, שהרי הן מרחיבות את התקבולת. "שירי דוד", כמובן, מטבעם תלויים במזמורי דוד המקראיים. למשל: "ולא יתיצבו הוללים לנגד כבודך" (א 3) תלויה בתהילים ה 6: "לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך, שנאת כל פעלי און", והמלה "הוללים" מתורגמת בתרגום השבעים כ"חוטאים". שם העצם "הולל" מובנו במגילת ההודיות "שקר", ועיין ליכט, הודיות, עמ' 90. אם המחבר אומר (ג 12–13): "ברוך מורישי ומעשירי ומבורך משפיל ומרים מהקים (ז"א מקים) מעפר דל ומאשפות הרים עני", הרי הוא תלוי בשירת חנה (שמואל א, ב 7–8). ואם הוא ממשיך ואומר: "ויגדל כסאו מעל כל השרים", הרי בין כל הפסוקים המקבילים דבריו דווקא קרובים ביותר למגילת אסתר ג 1: "וישם כסא מעל כל השרים אשר אתו". כך נאמר שם על המן דווקא, אך על שלמה נאמר במלכים א א 37 (ועיין שם א 47): "ויהי (ה') עם שלמה ויגדל את כסאו מכסא אדני המלך דוד". ואם אומר המחבר על דוד המלך (א 20): "צדק ומשפט הרביתה בימי, ושלום וברכות עד בלי מספר", הרי בדברי הימים א כב 9 נאמר על שלמה דווקא: "שלום ושקט אתן על ישראל בימיו". ברם, את הלשון "ברכות עד" נטל המחבר ממזמור לדוד (כא 7): "כי תשיתהו ברכות לעד". המלים "כי בידו נפש כל חי, ורוח כל בשר אליו ישתחו" (ג 22) היא פאראפרזה של איוב יב 10. פאראפרזה אחרת של אותו הפסוק תמצא באחד המזמורים החיצוניים מקומראן (סנדרס, עמ' 77): "כי בידכה נפש כל חי, נשמת כול בשר אתה נתתה". המלים "והאלילים כליל יחלופו" (ב 19) לקוחות מישעיה ב 18. "יחלופו" ולא "יחלף" מתאים לנוסח השבעים, והוא נמצא בדיוק, אפילו בכתיב, בנוסח של ישעיה מקומראן! בעמ' ד 21 גורסים "יתן לאדם כדרכיו וכפי מעלליו תשיב לר'", וזה על־סמך ירמיה יז 10, לב 19, הביטוי "צאן ההריגה" (ב 6) לקוח מזכריה יא 4, 7. ולבסוף: בעמ' א 17 נאמר על דוד שהוא "גודר ופרץ ובונה חורבות", וזה על סמך ישעיה נח 12, והדברים הושמו על דוד על־סמך תהילים פט 41, שם נאמר "פרצת כל גדרתיר".
- 14 הקטע נמצא אצל רב עמרם, הוצ' ד. ש. גולדשמידט (ירושלים תשל"ב), עמ' לב, רמב"ם ובסידורי תימן בתפילת יום־יום, ובנוסח אשכנז בשחרית של שבת ויום־טוב, ועיין י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, (תל־אביב תשל"ב), עמ' 51, ועליו יש להוסיף מחזור כפא, הנוסח הפרסי וסידור רב סעדיה גאון (ירושלים תשכ"ג), עמ' לח. יש להעיר שבנוסח התפילה לשבתות של יני לא היה הקטע בנמצא. צורת המשפט "ועינינו תראינה מלכותך כדבר האמור בשירי עורך על־ידי דוד משיח צדקך", נמצאת רק בנוסח אשכנז ואצל רב עמרם. אחרים, במדה שיש להם הקטע, גורסים "מלכות עורך" וכן "שירי קדשך" וכדומה, ונראה שהעברת המלה "עורך" היא מעשה של גירסת הנוסחים המזרחיים, והנוסח שלנו הוא העיקר

- ולו רק בגלל תהילים נט 17.
- 15 ספרי דברים ס' שד (פינקלשטיין, עמ' 323), וכן עיין יוסף היינימן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים (ירושלים תשכ"ד), עמ' 161. כבר עמדנו על כינויו של הקדוש ברוך הוא כ"דיין האמת" (ד 12) ויש להוסיף את דברי הרסיס הארמי מקומראן לספר חנוך כב יד (במהדורתו של מיליק עמ' 218): "להוה בריך דין קושטא". הצירוף "דין אמת" אינו מקראי. לעומת זאת לכינוי "שופט הצדק" (א 2); "שופט צדק" (ד 12) ו"שופט הצדק" (ד 19) יש יסוד מקראי. עיין למשל "שופט צדק" שבתהלים ט 5 וירמיה יא 20. מאידך שני לשונות של שירי דוד דומים ללשונן של ברכות בית האבל שבפי החכמים. אם נשווה את שתי התפילות הנידונות בשלימות, יתברר שאכן קיים קשר ספרותי ביניהן. אחת מנוסחאות ברכות האבל אמורה כפי האמורא מר זוטרא בברכות מו ע"ב והיא פותחת במלים: "הטוב והמטיב, אל אמת דיין אמת שופט בצדק, לוקח במשפט ושליט בעולמו לעשות בו כרצונו". נוסחה אחרת מצויה במסכת שמחות פ"ד הט"ו וזה לשונה, לדעת החכמים: "ברוך דיין האמת, שליט במעשיו, שופט בכל הדורות בצדק, שכולנו עמו ועבדיו ובכל זאת אנו חייבין להודות לו ולברכו". הלשון "שופט בצדק" מופיע בשתי הנוסחאות של הברכות בבית האבל ובשירי דוד (א 2; ד 12, 19) וכמובן מופיע בברכות האבל "דיין אמת". בייחוד מאלפת ההקבלה בין ברכות האבל לבין שירי דוד ד 11–12: "תתברך ותתרום אדון כל הדורות, תתקדש ותתפאר מושיל בכל מעשיו ותתיחד מלכי מפי כל משרתך, שופט צדק ודיין אמת". הלשון "אדון כל הדורות" (ד 11) מקבילה ל"דיין דורות" (א 2) ובדומה לה בברכת האבל שבמסכת שמחות: "שופט בכל הדורות". בשירי דוד נאמר על הקדוש ברוך הוא שהוא "מושל בכל מעשיו" (ד 11) ובמסכת שמחות: "שליט במעשיו" ובבלי ברכות: "שליט בעולמו". מסתבר שמטבעות לשון עתיקות מסורות בידי תנאים ואף אמוראים מאוחרים. אף ראוי ליתן את הדעת כי הדימויים המשותפים לשני הנוסחים של הברכה בבית האבל ולשירי דוד הם במיוחד אלה אשר מפארים את ה' כשופט בצדק ואמת, הן את כל הדורות ומושל בכל מעשיו. הזכרת תכונות אלו של הקדוש ברוך הוא יש בהן כדי לנחם את האבל. המקור הראשון הוא, כמובן, יחזקאל לח 23: "והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה'".
- 17 עיין שבת פז ע"א ועיין במקומות המובאים אצל J. Levy, Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim II, Berlin 1924, S. 275.
- 18 איגרת אל הגאלאטים ב, 9 ועיין Fr. 1974 Der Galaterbrief, Auslegung von Mussner, Herder עמ' 120–121.
- 19 עיין א"א אורבך, חז"ל, (ירושלים תשכ"ט), עמ' 443 והערה 40 שם, והשווה ש. ליברמן, יוונים ויונות בארץ ישראל (ירושלים תשכ"ג), עמ' 80–82; ש. ליברמן, משהו על השבעות בישראל, ספר היובל לכבוד גרשם שלום (ירושלים תשי"ח), עמ' נח–נט.
- 20 עיין מ"צ סגל, ספר בן סירא השלם (ירושלים תשי"ט), עמ' שג.
- 21 ילקוט שמעוני לבמדבר כג 9, לקוח ממדרש ילמדנו.
- 22 J. Strugnell, Notes en marge du volume V, Revue QFl 1, 8–9, 4 הקריאה לפי de Qumran, 7, 1970, p. 221.
- 23 עיין V. Taylor, The Gospel According to St. Mark, London 1957, pp. 476–7

- H. Strack und P. Billerbeck, Kommentar zum NT aus Talmud und 24
 W. Bacher, Die Agada der Einn Midrasch I, München 1922, S. 875-6
 .Palästinensischen Amoraer I, Strassburg 1892, S. 73
 המקומות הם פסחים קיט ע"א ותרגום לתהילים קיח 22.
- הלשון "רוב כל" במובן של כולם נמצא גם בעמ' א 12: "רב כל מעשיך". 25
 נוסח טוב של המדרש הזה נמצא בילקוט המכירי לתהילים, הוצ' בובר, חלק ב, 26
 עמ' 233; וכן המכירי לזכריה, עמ' 42.
- עיינ גם אבות דרבי נתן, נוסח א, פרק ב, הוצאת שכטר עמ' 10 (ועיין ההקבלות), שם 27
 מובא הפסוק תהילים ח 5 כמו באיגרת אל העברים ב 5-9. וכן ראה תרגום לישיעה
 סג, 16: "ארי אברהם לא אסקנא ממצרים".
- ספרי בהעלותך קא וקג (הוצ' הורוביץ, עמ' 100-101) וכן בספרי זוטא שם, 28
 עמ' 175, 276 והנוסח שם הוא משני. סוף פיסקה קא (הורוביץ, עמ' 100, שורה 6)
 הוא הוספה שנעשתה כנראה רק בכתב. לעניין השווה גם סנהדרין צב ע"ב - צג
 ע"א.
- מאלף הוא שמחבר איגרת אל העברים (ג 1-6) דורש את עליונותו של המשיח על 29
 סמך אותן המלים שבמדבר יב 7: "בכל ביתי נאמן הוא". משה נקרא באותו פסוק
 "עבדי" וכן מדובר על "עבדי" בישיעה נב 13 שנדרש על-ידי החכמים כרומז
 לעליונותו של המשיח. וכן נאמר באותו פסוק שבתורה שמשו נאמן הוא, וכך מכונה
 גם המשורר, הוא דוד, ב"מזמורי דוד" (ב 9; ד 6), וכן נאמר בשמואל א כב 14 על
 דוד: "ומי בכל-עבדיך כדוד נאמן".
- עיי לעיל, הערה 13. 30
- הלשון בויקרא יא 47, ושם במובן פולחני: "להבדיל בין הטמא ובין הטהר ובין החיה 31
 הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל", וכאן במובן מושאל ובאותו המובן ממשך
 המשורר ואומר (א 5): "יטהרת צאנך מן חיה רעה".
- עיי ד. פלוסר, כת מדברי יהודה והנצרות שלפני פאולוס, יהדות ומקורות 32
 הנצרות, (1979), עמ' 317, הערה 16.
- עיי המאמר, המובא בהערה הקודמת, עמ' 320, הערה 25 וכן M. Odeberg, Die 33
 mandäische Religionsanschauung, Uppsala 1930, S. 17. על משמעות הבחירה,
 הטמונה בכינויים כאלה, כתב בשעתו דברים נבונים, לפני תגלית המגילות, E.
 Meyer, Ursprung und Anfänge des Christentums, II, Stuttgart 1921, S. 34.
 404. "בחיירי צדק" נמצאים גם בטכסט שלא פורסם (TN II 2).
- עיי גם המאמר המובא לעיל בהערה 32, עמ' 322 וההערה 36 שם. 34
- במובאה זו נמצאת עוד תופעה לשונית שאין לה אח במקרא, אך נמצאת במגילות 35
 קומראן: האל "יודע בדרכי כל חי". הלשון "לדעת ב" נמצאת בהודיות במקומות
 הבאים: ז 27; ט 9; י 5; יד 17; טו 12; טז 6; שריד 3, 10, 3. - בעמ' א 21 השלים
 הרכיבי: "כי ישמחו ב[ארץ ח]מדה", ולכך קיימת הקבלה בטכסט שטרם פורסם (St
 II₂ II₅): "ארץ חמדת כל הארצות". לצירוף "אביוני אדם" (ג 21) השווה "אביתי
 ארץ" בטכסט שטרם פורסם (unit E 1, 1).
- אגב, בתפילות קלאסיות לא נזכרת המלה "משיח" במובן הגואל לעתיד לבוא, אף 36
 פעם, חוץ מ"יעלה יובא", אולם הזכרת המשיח חסרה בכל הנוסחים הקדומים של
 תפילה זו.
- עיי גם תוספתא ברכות ג הכ"ה וכן י"מ אלבוגן, התפילה בישראל (תל אביב 37

- תשל"ב), עמ' 41; דוד פלוסר, ירושלים בספרות בית שני, ואם בגבורות, מנחה לראובן מס (ירושלים תשל"ד), עמ' 269, וכן ג. אלון, הלכה שבתורת י"ב שליחים, מחקרים בתולדות ישראל כרך א (תשי"ז), עמ' 286, 290.
- 38 על דוד כמשיח עיין L. Ginzberg, *The Legends of the Jews*, Philadelphia 1946, VI, p. 272, note 128; M. Zobel, *Gottes Gesalbter*, Berlin 1938, pp. 90-91; P. Volz, *Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde*, Tübingen 1934, pp. 206-7; H. Strack und P. Billerbeck, *Kommentar zum NT aus Talmud*, München 1924, II, p. 618.
- 39 סדור רנת ישראל (ירושלים תשל"ז), עמ' 429, מחזור ויטרי, עמ' 456, ועיין צובל, עמ' 91, הערה 2.
- 40 מדרש תהילים למזמור טז, הוצ' בובר, עמ' 123, ועיין W. Bacher *Die Agada der Palastinensischen Amoraer*, Strassburg 1896, p. 248. כברייטא, הנמצאת בבבא בתרא יו ע"א ובדרך ארץ זוטא פרק א (מסכתות זעירות, הוצ' מיכאל היגער [ירושלים תשל"ל], עמ' 74 ועמ' 129) ערוכה רשימה של שבעה אבות שלא שלטה בהם רימה ותולעה, ויש אומרים אף דוד, שנאמר: "לכן שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישכון לבטח". כאן מופיעה הדעה, המובעת על-ידי רבי יצחק בהוספה. ועיין גם Strack-Billerbeck II, p. 618.
- 41 תקבולת בין "בקשתי" ו"שאלתי" נמצאת, כידוע במגילת אסתר.
- 42 ההוצאה המוסמכת היא כעת Pseudo-Philon, *Les Antiquites Bibliques*, ed. J. Harrington, *Sources chretiennes* 229-230, Paris 1976. תרגום עברי של הספר נמצא בתוך הספרים החיצוניים של א"ש הרטום כרך א (תשכ"ז).
- 43 על המזמורים הללו עיין בהוצאה החדשה כרך ב, עמ' 230.
- 44 אותה נימה אוניברסליסטית מצויה גם בהודיות האיטיות (11-13): "לספר לדורות עולם נפלאותיכה ובגבורותיכה ישוחחו לאין השבת וידעו כל גוים אמתכה וכול לאומים כבודכה". לשון דומה ביותר לדברי ההודיות נמצא ב"שירי דוד": "כל האומים יספרו כבודך לראות גבורת ימינך ולהבין סוד דברי קודשך וידעו כולם את גבורתך... ילמדו ממני כל יושבי תבל" (ב 9-14). דמיון כה רב בין "שירי דוד" האוניברסליסטיים לבין ההודיות האיטיות, שהן מטבען בדלניות, הוא בעל משמעות רבה.

גלו לפניך עיר קודש
ואם הודות ושופט בעיר
הפעת בטרם ומאמת בעול
והבדלתה עולם בזה השנה לאור
הייתה מפני כלבג ארץ
חוכמת עוז נטה לעבד
טענה עיר קודש בארץ אמת
ולמדו שור כל עובדי שם
כנגד כל הארץ ויהם עיר קודש
כוננת ודבם אל מעות
לעולם לעולם יעבדו את שם
כי כמלשון וכי מפעליך
מחלת וסלחת את כל חטאתנו
נבאת ברוחך על פי עבדך
נשבעת מראש לחזיר עבדך
סמכת ורעו בקדושתך
עמוד עליה שמטה את שמו
פינה ממואסה אשר מאמו הכונה
פאר ועטרת הנהלות ברנה
עיר ומשפט הדביתה כמיו
עלה לפניך כל בחורי עיר
קדשת על פי את שם הגדול
וזכר כל מלאכים עשות גדולתו
שבית לפני כל מלכי מדין
תמכת ומינן על חרב ומחית ורע
לא ימסך גלו כטח באגן
אשר ופך אחר יבטח טיבך

לא תבקיש עליהם עיר א
והוא ברוב כל ה
ולאיתנו חוללים לעד מסוד
וכן טמא לטהור ובין עיר לטמא
וטהרת צאן מן חיה טמאה
כי מיבן בטלס סופני רמק
ומשפט חכמה בעולמים
אמר יאמנו בדם עבדך
וטעלי טובעת אשר אהם כלם
וישדית מחום כל מעשי פליד
הנעה נחום ודממו את שם
ומי ימח לך על רבך
וכפרת באהבה על כל פשענו
כי קדש עיר קודש לא תאחר
ומשחת בוחק את טעמי ישר
כי הוכן שבך עיר קודש ארץ
וגור פרוץ ובעה חורבן
ועלת לראש מעל פי ה
הוד כל הגנים קדושת
ושלום ובחור
כיושנחור
ושודות עיר
ומל כל הארץ
ועבעת במחנות
על כל חור קוד
ולא ימח שם כל עירי באהבה
גלו עיר קודש על פנינו

כי הוא יאמר לשבתי
הנה אתה חרויה
ל ארץ
מלפני ציה
אשר תבין בשוב עמו
והכבוד
היה בניה
כמות
הנה אתה חרויה
ל ארץ
מלפני ציה

ולע הנה
הנה אתה חרויה
מלפני ציה
אשר תבין בשוב עמו
והכבוד
היה בניה
כמות

והנה אתה חרויה
ל ארץ
מלפני ציה
אשר תבין בשוב עמו
והכבוד
היה בניה
כמות
הנה אתה חרויה
ל ארץ
מלפני ציה
אשר תבין בשוב עמו
והכבוד
היה בניה
כמות

כי אתה חרויה
ל ארץ
מלפני ציה
אשר תבין בשוב עמו
והכבוד
היה בניה
כמות
הנה אתה חרויה
ל ארץ
מלפני ציה
אשר תבין בשוב עמו
והכבוד
היה בניה
כמות

ואני ידעתי כי יבא יום
וזה יום של ביקשות
ואחרי כן יבא יום ואחרי
אל תמונע ממני את שאלתי
אני מוד בזה עד עולם
סוף אל עשה זאת
סוף אשר בחר בעבדו
סוף שש סוף מלכותו לנצח
סוף יהיה אלהי ישראל
כשלושה בחישים יאמר
והתפללתי לפני ה' אלהי
סוף מידו וסוף מעשיו
כיהקים מעפרו
ועל כן מעל כלו שמים
ויט לו כל חמדת מלכותו
בעת מלכותו לכבודו
אשרו יאמרו כל העולמות
וכבודו ביהיה כי הגדיל לעשות
כי כולם ירעו את יהוה
כי יהוה שופט בכל העולם
לאשר ידעה ותו
כי ביה נפש כל חי
שורו לו וסוף לו
שורו לשמו בכל עת
אשר יאמרו כל העולמות
כי יהוה שופט בכל העולם
לע

כי יבא יום וסוף
באמתו כל יום סוף
ועשה בקצת סוף
לעולם וסוף
סוף מעל
ומלא אותו כל מעל
סוף סוף כבודו
סוף וסוף וסוף
והתפללתי לפני ה'
סוף מידו וסוף מעשיו
כיהקים מעפרו
ועל כן מעל כלו שמים
ויט לו כל חמדת מלכותו
בעת מלכותו לכבודו
אשרו יאמרו כל העולמות
וכבודו ביהיה כי הגדיל לעשות
כי כולם ירעו את יהוה
כי יהוה שופט בכל העולם
לאשר ידעה ותו
כי ביה נפש כל חי
שורו לו וסוף לו
שורו לשמו בכל עת
אשר יאמרו כל העולמות
כי יהוה שופט בכל העולם
לע